

ALEVİLİĞİN KURUMSAL YAPISINDA DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM: OCAK SİSTEMİNDEN TARİKAT VE SÜREKLERE EVRİLİŞ*

*Change and Transformation in the Organizational Structure of Alevism: From the Ocak
(Heart) System to the Inversion to Orders and Sürek Ritual Systems*

Wandel und Transformation in der institutionellen Struktur des Alevitentums: Vom System der Geistlichenfamilien (Ocak) zu den Derwisch- Orden (tarika) und Ritualsystemen (Sürek)

Mehmet ERSAL **

ÖZ

Bu çalışmada, Alevi inanç sisteminin temel kurucu ve yaşatıcı sistemi olan ocakların siyasi, sosyal ve inançsal olaylarla geçirdiği evrilişe odaklanılacaktır. Bugün Alevi şemsiye kavramı içinde adlandırdığımız topluluklar tarihsel süreçte ve günümüzde farklı adlarla adlandırılmış ve adlandırılmaya devam etmektedir. Adlandırmaların nedenleri ve “Toplulukların birbirinden farkı nedir?” sorusu son yıllara kadar tartışılmamıştır. Oysa her adlandırma tarihi karizmatik şahsiyet, inançsal yapı (ritüel evreni, inançsal hiyerarşi), siyasi ve sosyal hadiseler gibi etkenleri içinde barındıran kompleks bir yapı sergilemektedir. Alevi inanç sisteminin kalıtsal yapısı ve ritüel evreni, topluluğun tanımlanmasında temel etken olmuştur. Topluluğun “öteki” olarak tanımlanmasında ritüeller başat rol üstlenmiştir. Böyle olmasına rağmen Alevilik hakkında yapılan çalışmalarda çoğu zaman ritüeller

* Bu çalışma, TÜBİTAK BİDEB 1059B191802257 numaralı 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu kapsamında gerçekleştirilmiştir. Aynı adlı bildiri Almanya Köln’de gerçekleştirilen II. Uluslararası Alevilik Bektaşılık Sempozyumu’nda sunulmuştuk. Sempozyumun bildiri metinleri basılmadı. Sempozyumda bildiri formatında sunulan şekilde yalnızca ocak merkezli kurumsal yapıya odaklanılmıştı. Makale olarak yayınlanan bu çalışmada önemli değişiklikler gerçekleştirdik. Metnin odağına güçlü bir şekilde ritüelleri ekledik.

** Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, mehmetersal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6761-390X.

görmezden gelinmiş ya da kapalı topluluk özelliği ile görülememiştir. Oysa yaptığımız çalışmalarda vardığımız en önemli tespit, ritüel dünyasını anlamadan Aleviliği ve Aleviliğin kurumsal yapısını tam anlamıyla anlamının mümkün olmadığı gerçekliğidir. Yine tarihsel süreçte verilen ritüelleri şekillendirme mücadeleleri de siyasi iktidarların güç savaşları gibi algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balım Sultan ile Alevi toplulukları kalıtsal yapıdan belirli ritüel sistemine tâbi tarikata dönüştürme, Şah İsmail ve Erdebil Tekkesinin “Buyruk” nüshaları ve “Erdebil Erkânı”na göre şekillendirme mücadeleleri de siyasi bir mücadele gibi ya da bir mezhep kavgası gibi görülerek arka planı anlaşılmasından kitaplarda yerini almıştır. Oysa her inanç sistemine bağlı toplulukta olduğu gibi Alevi topluluklar da evrilmiş, yeni adlar ve ritüellerle karşımıza çıkmıştır. Saha çalışmalarımızı yürüttüğümüz Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan'daki Alevi yerleşim birimlerinde farklı adlandırmalar ve ritüel sistemleri tespit ettik. İki erkânlı cemlerini yürüten topluluklar, Rifâî, Kadirî ve Nakşibendi olarak adlandırılan ama Bektaşî ritüellerini ya da Rifâî-Bektaşî, Bektaşî-Kadiri, Nakşî-Bektaşî erkânlarının karşımı cemler ya da ritüeller tespit ettik. Bu bildiride öncelikle geleneksel ocak sisteminden Babagan Bektaşî tarikatına geçen topluluklar, ocak sisteminden “sürek”e geçişler, tekke ve dergâhlara atanan Babagan Babaların etkisi ile iki erkânlı cem sistemine geçen topluluklar, daha sonra bugün Rifâî ya da Kadirî gibi tarikat adlandırmaları ile anılmalarına rağmen Alevi kökenli topluluklar ile en son olarak da geleneksel yapısında Kadirî ya da Rifâî tarikatına tâbi olmasına rağmen bugün Bektaşî olarak tanımlanan topluluklar örnekleminde ritüelin evrimi ile geleneksel yapının evrimi analiz edilecektir. “Evriliş” olarak tanımladığımız değişim ve dönüşümü; saha çalışmalarımızda elde ettiğimiz veriler (ritüelik kayıtlar, sözlü tarih çalışmaları), tarihsel veriler (vesikalar, seçereler vb.) ve yazılı literatür rehberliğinde ritüellerin evrimini ve yeni adlarla tanımlanmasını da açıklamaya çalışan bir bakış açısı ile makale sınırlılıklarını dikkate alarak ele alıp analiz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Alevi, ocak sistemi, ritüel, ritüelin değişimi, tarikatlaşma.

ABSTRACT

This study's focus will be on the evolution of *ocakes*, the basic constituent and sustaining system of the Alevi belief system, through political, social and religious events. The communities that we include today under the Alevi umbrella, have been and continue to be called with different names through history and nowadays. The question about the reasons for the naming, and the differences between communities was not discussed until recent years. However, each naming presents a complex structure which includes factors such as historical charismatic personage, religious structure (ritual system, religious hierarchy), political and social events. Hereditary structure and ritual system of the Alevi belief system have been the main factor in defining the community. The rituals played a dominant role in defining community as the "other". Despite this, the studies on Alevism have often ignored rituals or not seen them due to the feature of closed community. However, the most important outcome of our studies is the fact that it is not possible to fully understand Alevism and its institutional structure without understanding the ritual system. Again, the struggles to shape the rituals through history have been perceived as power struggles of political powers. The efforts of the Ottoman Empire to transform Balm Sultan and Alevi communities from a hereditary structure into a certain ritual system of an order, and to shape them according to the "Ardabil Rule System (*Erkan*)" and the *Buyruk* copies of Shah Ismail and the Ardabil tekke, were also seen as a political struggle or a sectarian conflict, and were included, as such, into the books without understanding their background. However, as in the communities belonging to every belief system, Alevi communities too have evolved and new names, new rituals have emerged. We identified different nomenclatures and ritual systems in Alevi settlements in Turkey, Bulgaria and Greece, where we carried out our fieldwork. We also identified the communities that performed *cems* belonging to two rule systems (*erkan*), the Bektashi rituals but called Rifai, Kairi and Nakshibendi or *cems* and rituals which are mixture of Riafi-Bektashi, Bektashi-Kadiri, Nakshi-Bektashi rule systems. This paper will analyse the evolutions of ritual and traditional structure on the samples of the communities transformed from the traditional *ocak* system to the Babagan Bektashi order, transformations from the *ocak* system into *surek* ritual system, the communities transformed into the *cem* system with two rule systems (*erkan*) under the influence of the Babagan *Babas* (leaders) appointed to tekkes and derghas, the communities with the Alevi origin being known today by the names of orders such as Riafi and Kadiri, and finally, the communities defined today as Bektashi despite being affiliated with the Kadiri or Rifai orders in their traditional structure. In the limitations of study, we will address

and analyse the change and transformation, which we defined as evolution, using data obtained during our fieldwork (records of rituals, oral history), historical information (documents, genealogy, etc.) and written literary sources, from the perspective that also tries to explain the evolution of rituals and their definition in new names.

Keywords: Alevi, ocak system, ritual, change of ritual, transformation to Order.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Fokus dieser Studie liegt auf der unter dem Einfluss politischer, gesellschaftlicher und religiöser Ereignisse vorstatten gehenden Entwicklung der Ocaks, die die konstitutive und tragende Einheit des alevitischen Glaubenssystems darstellen. Die heutzutage durch den Oberbegriff „Aleviten“ bezeichneten Gemeinschaften sind im Laufe der Geschichte – und im Grunde bis in die Gegenwart – mit verschiedenen Namen versehen worden. Jedoch hat man erst in den letzten Jahren begonnen, über die Gründe für die jeweiligen Bezeichnungen und die Frage, wie sich die Gemeinschaften voneinander unterscheiden, zu diskutieren. Eine jegliche Bezeichnung ist dabei äußerst komplex und ist Ergebnis diverser Faktoren, wie z.B. charismatische historische Persönlichkeiten, Glaubensstruktur (rituelles Universum, glaubensbezogene Hierarchie) und politische und gesellschaftliche Ereignisse. Die wichtigsten Faktoren bei der Definition der alevitischen Gemeinschaft sind die auf Vererbung basierende Struktur des alevitischen Glaubenssystems und sein rituelles Universum. Rituale waren ausschlaggebend dafür, dass die Gemeinschaft als „die anderen“ definiert wurde. Trotzdem wurden die Rituale in Studien über das Alevitentum oft ignoriert oder aber nicht im Kontext des geschlossenen Charakters der Gemeinschaft betrachtet. Eine der wichtigsten Erkenntnisse vorangehender Forschungsarbeiten ist jedoch, dass es nicht möglich ist, das Alevitentum und seine institutionelle Struktur vollständig zu begreifen, ohne seine rituelle Welt zu verstehen. Allerdings wurden im Laufe der Geschichte immer wieder auftretende Kämpfe um die Gestaltung von Ritualen zu Machtkämpfen zwischen politischen Machthabern verklärt. So sind auch die Bemühungen des Osmanischen Reiches unter Balm Sultan, die auf Vererbung basierende Struktur der alevitischen Gemeinschaften aufzulösen und sie in bestimmten rituellen System unterliegenden Orden umzuwandeln, oder die Bemühungen Schah Ismails und der Erdebil-Tekke, sie nach dem Vorbild der „Buyruk“-Exemplare und dem „Erdebil Erkân“ umzuformen, als politische Kämpfe oder intrakonfessionelle Konflikte angesehen und sind als solche in die Geschichtsbücher eingegangen, ohne dass der eigentliche Hintergrund dieser Phänomene wirklich verstanden wurde. Wie alle auf einem Glaubenssystem beruhenden Gemeinschaften haben sich jedoch auch die alevitischen Gemeinschaften weiterentwickelt, so dass im Laufe der Zeit neue Bezeichnungen und Rituale entstanden sind. In den von Aleviten bewohnten Siedlungen in der Türkei, Bulgarien und Griechenland, in denen im Rahmen dieser Studie eine Feldforschung durchgeführt wurde, ließen sich unterschiedliche Bezeichnungen und Ritualsysteme feststellen.

Die Feldforschung hat gezeigt, dass es Gemeinschaften gibt, in denen die Cem-Gottesdienste von zwei Personen geleitet werden, oder auch solche, die sich zwar Rifai, Qadiri oder Nakşibendi nennen, tatsächlich aber bektaschitische Rituale durchführen oder auch Cem-Gottesdienste und Rituale, die jeweils eine Kombination aus Praktiken der Bektaschiten einer- und solchen der Rifai, Qadiri bzw. Nakşibendi andererseits darstellen. In diesem Artikel wird anhand der untersuchten Bevölkerung der Gemeinschaften die Evolution von Ritualen und der traditionellen Struktur analysiert. Die untersuchte Bevölkerung umfasst zunächst Gemeinschaften, die vom traditionellen Ocak-System zur Ordensstruktur der Babagan-Bektaschiten bzw. Ocak-System zum Ritualsystem übergegangen sind, und Gemeinschaften, die nach der Nominierung von Babas der Babagan an verschiedenen Tekken und Dergahs zur Praxis des doppelt geführten Cems übergegangen sind, weiterhin Gemeinschaften alevitischen Ursprungs, die heute Ordensnamen wie Rifai oder Kadiri tragen, und schließlich Gemeinschaften, die heute als Bektaschi bezeichnet werden, obwohl ihre Struktur traditionell dem Kadiri- oder Rifai-Orden entspricht. Auf Grundlage der Daten der Feldstudien (Aufzeichnungen von Ritualen, Oral History) und historischer Daten (Dokumente, Stammbäume, etc.) und mithilfe der themenbezogenen Fachliteratur werden in diesem Artikel, soweit es dieses Format erlaubt, der hier als Evolution begriffene Wandel der Rituale und ihre Umbenennung erörternd analysiert.

Schlüsselwörter: Aleviten, Ocak-System, Ritual, Wandel von Ritualen, Entstehung von Orden.

Giriş

Alevi inanç sistemi ocak merkezli kurumsallaşmış, genel olarak karizmatik inanç önderleri adına kurulan ocaklarla varlığını günümüze taşımıştır. Alevilik üzerine farklı disiplinlerden bilim insanlarının gerçekleştirdikleri çalışmalar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, tarihsel süreçten günümüze farklı ad ve tanımlamalarla varlıklarına ulaşılan topluluk adlandırmaları ile karşılaşmaktadır. Tarihî belgelerde, mevcut literatürde Kalenderi, Kızılbaş, Bektaşî, Zındık vb. isimlerle anılan toplulukları bugün Alevi şemsiye kavramı içerisinde değerlendirmekteyiz.¹ Hatta Aleviliğin kurumsal yapısı ve ritüel dünyasıyla önemli farklılıklar barındıran Nusayri, Caferileri de günümüzde hatalı olarak Alevi olarak adlandırmaktayız.²

Ocak ve ocaklar arası ilişkilerle kurumsallaşmış Alevi inanç sistemin kodlarına inildiğinde “Alevi toplulukları tanımlamak için ne gereklidir?” sorusu karşımıza çıkmaktadır. Alevi topluluklar çok geniş bir coğrafyada ocaklarla kurumsallaşmıştır. Alevi topluluklarının geneline bütüncül olarak bakıldığında ocak ve yöre merkezli farklılıklar ve ortak kurumsal yapı daha rahat anlaşılabilir.³ Alevi şemsiye kavramı içinde değerlendirdiğimiz toplulukların değişim ve dönüşümlerini, inançsal güncellemelerini ya da sosyal, siyasal ve kurumsal yapıdaki değişimlerle zaman içinde gerçekleşen evrilmeyi nasıl izah edebiliriz? Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan’da gerçekleştirdiğimiz saha çalışmalarında ocak sisteminin süreklere, soy esaslı yapının liyakat ya da toplumsal kabul ile temsile, ritüel evreninin değişimlere uğradığına dair tespitlerde bulunduk. Yine Alevi, Bektaşî, Rifâî ve hatta Nakşî topluluklarla iç içe geçmiş Alevi topluluklar üzerine saha araştırmaları yürüttük. Bu makalede söz konusu tespitlerimizi sahadan örneklerle analiz etmeye çalışacağız.

Alevi inanç sistemin kurumsal yapısı incelendiğinde toplumun tanımlanmasında iki başat unsur görülmektedir: Kalıtsal yapı (soy esaslı yapı) ve ritüel evreni. Alevi toplulukların tanımlanmasında ve “öteki” olarak konumlandırılmasında da bu iki

1 Alevi toplulukların tarihsel süreçten günümüze kavramsal olarak tanımlamaları ve adlandırmaları konusunda geniş bilgi için bk. Ersal, 2016: 9-30. Ayrıca Alevi kavramının tarihsel süreçte kullanımı üzerine bk. Akın, 2020: 33-49; Gülten, 2016: 27-41; Üçer, 2011.

2 Nusayri ve Caferiliğin neden Alevilik şemsiye kavramı içinde değerlendirilmemesi gerektiği konusunda analizler için bk. Ersal, 2016: 30 – 35.

3 Alevi inanç sisteminde ocak kavramı ve ocaklar arası hiyerarşi için geniş bilgi için bk. Ersal, 2016: 36-98. Yine Alevi ocak sistemi hakkında Yaman, 2006; 2011; 2012; Akın, 2017: 239-264.

yapıyı esas alan tanımlamaların yapıldığı mevcut literatür üzerinden rahatlıkla takip edilebilmektedir. Alevi toplulukların tanımlanmasında kullanılan adlandırmalar buna en güzel örnektir. Zındık, Mühlid ve Rafizi tanımlamalarında hâkim inanç sisteminin reddi nettir. Yine Kalenderî, Haydarî, Yesevî gibi adlandırmalarda sufi yollarla olan ilişkiler, Kızılbaş tanımında ise siyasi ve sosyal bir sınıf merkezli tanımlama ön plana çıkmaktadır. Bu adlandırmaların hepsinde tanımlanan, “öteki” olarak görülen aynıdır. “Öteki”lik kalıtsaldır, yani soy ile aktarılır. Diğer tarikatlarda soy esaslı kapalı toplum yapısından bahsetmek mümkün değildir. Asıl temel tanımlama unsuru ise ritüel evreninin farklılığı ve kabul görmemesidir. Alevi inanç sistemi, birbirinden farklılaşabilen ritüellerle örülü, cem olarak adlandırılan bir ibadet şeklini benimsemektedir. Sünnî tarikatlarda şeriat olarak görülen Sünnî İslam’ın ibadet kabullerinin dışında ayin olarak adlandırılan ritüel sistemi uygulanmaktadır. Bu sebeple Alevi topluluklar hakkında yapılacak tespitleri yorumlamak için bu iki yapıdaki değişim, dönüşüm ve evrilme olarak tanımlayabileceğimiz hususları merkeze almamız gerekmektedir.

Anadolu’nun ve Balkanların Türkleşmesinde etkin rol üstlenen derviş grupları fetih ve iskân politikalarında etkin rol üstlenmişlerdir.⁴ Yeni fethedilen topraklarda kurdukları tekke ve dergâhlarla kurumsallaşan Alevi toplulukları, kendilerine evlatlık vakıf olarak verilen topraklarla inanç sistemlerini yaymışlardır.⁵ Selçuklu, Osmanlı ve birçok devlet ve beyliğin kurulmasında etkin roller üstlenen Alevi Bektaşî toplulukları, devletlerin merkezileşme politikaları ile birlikte kontrol altında tutulmak istenen topluluklar halini almışlardır. Bu siyasi ve sosyal hareketler Alevi inanç sisteminin kurumsal yapısına ve ritüel evrenine odaklanmışlardır. Osmanlı Devleti’nin Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul’un fethi sonrası merkezileştirme politikaları, Alevi topluluklarının kurumsal yapısını kontrol altına almanın başladığı dönemlerin başında gelmektedir. O döneme kadar fetih ve iskân politikalarında etkin rol üstlenen derviş topluluklarının iskân oldukları ve çoğu kendilerine vakfedilmiş toprakların kullanımı için merkezi otoriteden izin alma zorunluluğu getirilmiştir.⁶

4 Bu konuda geniş bilgi için bk. Barkan, 1942.

5 Alevi ocaklarının evreler halinde teşkilatlanması ve ocak ve evlatlık vakıf ilişkisi hakkında bk. Ersal, 2016: 67-99.

6 Fatih Dönemi merkezileştirme politikası ve bunun Alevi topluluklara etkisi üzerine bk. Kayapınar, 2012.

Alevi topluluklar için yeni tanımlamaların görünür olarak uygulanmaya başladığı dönemin bu olduğunu düşünüyoruz. Kapalı ve kalıtsal yapı ile bütüncül hareket edebilme gücüne sahip yapıların kontrol altına alınma gayreti, merkezileşmeye yönelik tepkilerin başlamasına neden olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in merkezileştirme politikasını takiben 16. yüzyılda iki farklı devletin Alevi toplulukları şekillendirme gayretleri görülmektedir. Bunlar; bir tarafta II. Beyazid'in hükümdarlığında Balım Sultan ile başlayan Aleviliğin Bektaşî tarikatı haline getirilme adımı, diğer tarafta Safevi Devleti'nin Erdebil merkezli Alevi topluluklarını şekillendirme gayretinin mücadelesidir. II. Bayezid'in Hacı Bektaş Dergâhı'na postnişin olarak Yunanistan Seyyid Ali Sultan Dergâhı'ndan getirttiği Balım Sultan ile Babagan Bektaşî tarikatının ritüeli ve kurumsal yapıyı değiştirme teşebbüsü uygulanırken diğer taraftan Safevi Devleti'nin Buyruk nüshaları ve halifeleriyle ritüel ve kurumsal yapı üzerine inşalar yapma gayretleri içinde Alevi topluluklar yeni bir sürecin parçası haline gelmişlerdir. Alevi toplulukların kalıtsal yapı merkezli ilerleyen ocak sistemi ve ritüel evreni her iki taraf aracılığıyla yeni bir forma evrilmektedir. Bir tarafta Balım Sultan ile Babagan erkânnamesi, diğer tarafta Buyruk ile şekillendirilen Erdebil-Sofuyan Süreği mücadele etmektedir. Babagan Bektaşîliği liyakat esaslı yapıyı ve ortak erkânı inşa etme gayretindeyken Erdebil dergâhı ise halifeler ve mevcut ocaklara verilen icazetnâmelerle kalıtsal yapıyı, Buyruk ile de ritüelleri şekillendirmektedir.

16. yüzyılda başlayan, toplulukları ritüeller üzerinden şekillendirme teşebbüsleri o yıllardan bugüne kadar siyasal ve sosyal gelişmeler paralelinde devam etmiştir. Bu değişim ve dönüşüme özellikle "evrilmiş" demeyi tercih ettik. Çünkü çalışmamıza konu olan geçişler kesin bir dönüşüm olan Sünnileşme gibi topluluğun ritüel dünyasında ötekine tamamen bir dönüşüm olmayıp, evrilme olarak tanımlayabileceğimiz bir süreci konu edinmektedir.

Evrilmek ya da evrim hayatta kalabilmek için en uygun şekilde varlığını sürdürmek olarak da tanımlanabilir. Alevilik bağlamında her inanç sisteminde ve sosyal hayatta olduğu gibi evrim kaçınılmazdır. Bizi ilgilendiren kısmı ise evrilmeyi etkileyen faktörler ve temel müsebbiplerdir. Çalışmamızda evrilişin nedenleri ve sonuçlarına geleneksel bağlam ve güncel evrilmiş örneklem mukayesesi ile bakılmaya çalışacaktır. Değişim ya da evrilmeyi tespit için geleneksel olanın kayıt altına alınması

gerekmektedir.⁷ Söz konusu durum tespiti en eski metni bulma merkezli kuramsal bir çözümleme ile mümkün olmamaktadır. Bağlam merkezli kuramların bakış açısı, elde edilen verilerin sözlü tarih ve mevcut yazılı arka planın desteği ile yorum ve analize imkân vermektedir. Bu çalışmada topladığımız veriler, ritüelin nasıl evrildiği sorusu merkezinde bağlam merkezli kuramlarla analiz edilmeye çalışılacaktır.⁸ Mukayeseler ve değerlendirmeler makale sınırlılıkları dikkate alınarak seçilen örnekler üzerinden gerçekleştirilecektir. Analizler ocak sisteminin kurumsal yapısı ve ritüel evrenindeki evrilme üzerine tespitlerle inşa edilecektir.

İki Devlet ile Alevi Toplulukları İnşa Gayreti: Erdebil ve Babagan Bektaşiliği

16. yüzyılda Alevi toplulukları, Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasındaki mücadelede ana aktör konumundadırlar. Alevi toplulukların isyan teşebbüsleri ve Şah İsmail ile Erdebil Dergâhı merkezli tavır benimseme ile gerçekleşen siyasi ve sosyal gelişmeler Alevi toplulukların yaşamlarında önemli değişimlerin oluşmasına neden olmuştur. Balım Sultan ile başlayan Alevi toplulukları tarikata evirme gayreti Osmanlı Devleti'nin politikası ile ortaya konulmaya başlamıştır. Bu politikanın bir

7 Evrilme merkezli yorumlar yapabilmek için geleneksel bağlamın bilinmesi gerekmektedir. 16. yüzyılda Alevi inanç sisteminin geleneksel ritüel bağlamını yansıtan metin olmamakla birlikte bizim yorum yapmamıza imkân veren yazılı kaynaklar ve Bektaşî topluluğu ritüelleri sebebiyle tanımlayan resmi belgeler bulunmaktadır. Ocak merkezli kurumsallaşmış yapının ritüel evreni ile ilgili geleneksel bilgiye ulaşmada Buyruk nüshaları birçok araştırmacı için referans olmaktadır. Buyruk nüshaları içeriklerinde değişiklikler olmakla birlikte inanç sisteminin temel yapısı ve ritüelleri hakkında bilgi vermektedir. Ritüeller hakkında diğer önemli bir referans kaynağı ise yazılı ve sözlü aktarım ile günümüze aktarılmış ritüel için yaratılmış metinler olan şiirlerdir. Bu şiirlerin önemli bir kısmı ritüelin mitik ve teolojik temelleri, yapılış amacı vb. sorulara cevap vermektedir. Bu referanslarla saha araştırmalarımızda kayıt altına aldığımız ritüeller bütünleştğinde değişim ya da evrilme olarak tanımlayabileceğimiz hususları tespit mümkün olmaktadır. Mukayese için kullandığımız diğer bir yazılı kaynak da Balım Sultan Erkânı olarak bilinen erkânname nüshalarıdır. Tarihsel süreçte Balım Sultan Erkânını aktaran metinler yazılı literatürde yer almıştır. Son asırda bu metinler dışında geleneğin taşıyıcısı olan Dede Baba postunda hizmet etmiş olan Bedri Noyan'ın eserleri başta olmak üzere önemli bir referans metin bulmak mümkündür. Babagan Bektaşî topluluklarla ilgili saha çalışmaları yürütmüş olmamız mevcut literatür ile bütüncül mukayese yapmamızı kolaylaştırmaktadır.

8 Bağlam merkezli kuramları esas olarak yapılmış çalışmalar geleneksel ritüel evrenini yazılı, sözlü ve görsel verilerle ortaya koymaya imkan vermektedir. Bu bağlamda yapılmış çalışmalardan birkaçı için bk. Ersal, 2016; 2019, Akın, 2020. Bülent Akın'ın Alevi ritüellerini V. Propp'un Yapısalcı Çözümleme kuramına göre ele aldığı çalışması da geleneksel ritüel yapısı hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır (2018: 45-61).

tarafında Alevi toplulukları merkezi otoritenin kontrolüne sokma teşebbüsü olarak hayata geçirilen mevcut vakıf ve mallarının kullanım hakkının yenilenmesinde icazet alınma zorunluluğu ile mevcut ocakları Hacı Bektaş Veli Dergâhı'na ve Nakibü'l-Eşraflık kurumuna yönlendirmeye gidilmiş olması vardır. Balım Sultan bir üst otorite olarak Hacı Bektaş Dergâhı'nı ve söz konusu süreci yönetme konumuna sahip olmuştur. Yine Osmanlı Devleti'nin merkezi ordusu olan Yeniçeri Ocağı'nın manevi hamiliğinin Hacı Bektaş Veli'ye ve onu temsil eden Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişinine verilmesi de farklı bir boyutta bu süreci desteklemiştir.

Balım Sultan ve sonrasında Sersem Ali Baba döneminde kurumsallaşan Dedebabalık kurumu, ocak merkezli Alevi toplulukların tarikat sistemine evrilmesinde etkin rol üstlenmeye başlamıştır.⁹ Ocak sisteminin temel yapı taşı olan dedelik ve talipliğin soy esaslı sürekliliğini esas alan kalıtsal yapıyı kabul etmeyen liyakatı esas alan Babagan Bektaşiliği, yeni bir inançsal hiyerarşi oluşturmuştur. Dede ocaklarının kurumsal yapısını oluşturan “rehber, talip, pîr” ya da “rehber, talip, pîr, mürşid” hiyerarşik yapısının yerine “aşık, muhip, derviş, baba, halife baba ve dedebaba” hiyerarşisi getirilmiştir.

Alevi inanç sisteminde ocak ve yörelere göre farklılıklar içeren bir ritüel evreni bulunmaktadır. “Yol bir sürekin binbir” ifadesi ile açıklanan bu durum, inanç sisteminin bir zenginliği olarak kabul edilip sürdürüle gelmiştir. Babagan Bektaşiliğinde ise Balım Sultan Erkânı olarak adlandırılan sabit bir ritüel evreni bulunmaktadır. Balım Sultan Erkânı birçok unsurunu geleneksel Alevi ritüellerinden almış olsa da tekleştirerek klasik tarikat erkânnameleri gibi yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Bu gayret Ocak ve yöre merkezli ritüel farklılıklarının ortadan kalkmasını hedefleyen bir tablo ortaya koymaktadır. Kırsalın kapalı topluluklarını şehrin bir parçası ve diğer Sünni tarikatların sistemi ile eş kurumsal yapıya evirme gayretleri olarak kabul edebileceğimiz bu durum 16. yüzyılda başlamak ile birlikte Alevi topluluklar üzerindeki etkisini 17. yüzyılda

9 Burada yanlış anlaşılmaya yol açmamak için bir açıklamada bulunmak istiyoruz. Bizim bakış açımız Babagan Bektaşiliğinin ocak sistemini ve geleneksel yapıyı ortadan kaldırmak için kuruldu iddiasını içermemektedir. Mevcut siyasi ve sosyal konjonktür bağlamında Aleviliğin kırsaldan şehir hayatına taşınabilmesi gibi birçok unsuru da içinde barındıran bu yapılanma kendi bağlamında müstakil olarak değerlendirilmektedir. Babagan Bektaşiliği erkânı içinde yetişmiş çok önemli düşünürler, Aleviliğe ve Alevi erkânına çok önemli eserler kazandırmışlardır. Ayrıca farklı bir bakış açısı ile bu değişimin gerekliliğini savunan bir çalışma ortaya koymak da mümkündür. Biz konuya kendi odağımız olan kurumsal yapının ve ritüelin evrilmesi açısından yaklaşıyoruz.

göstermeye başlamıştır. Suraiyya Faroqhi, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hacı Bektaş'taki Pîr evi'nin tarikata bağlı zaviyeleri kontrol altına aldığını ve şeyh tayinlerinde yetkin bir hal aldığını belirtir (2003: 189). Özellikle şehirlerde güçlü bir şekilde tekke ve dergâhlarla kurumsallaşmaya başlayan Babagan Bektaşiliği, Alevi toplulukların entegrasyonunda ve devlet ile ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Babagan Bektaşî tarikatı, Balkanlarda yeni fethedilen topraklarda ilk kurucu unsur olan ocak merkezli kurumsal yapıların yanında özellikle gayrimüslim toplulukların İslamiyet'i kabulünde önemli güç olarak etki göstermiştir. Yeniçeri Ocağı'na bağlı devşirme askerlerin tarikat üyesi kabulü gibi günümüzde Arnavutluk, Makedonya, Saray Bosna ve Sırbistan gibi ülkelerde yaşayan toplulukların İslam halkasına dahilini sağlamakta da tarikatın üstlendiği misyon bu durumun göstergesidir.

Özellikle Safevi Devleti'nin Şah Tahmasb ile Şiîliği kabulü ve devamında Safevi Devleti'nin varlığının ortadan kalkması, Dedebabalık kurumunun ocak merkezli kurumsallaşan tekke ve dergâhlara babalar atayacak güce sahip olduğu bir dönemin oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Babagan Bektaşî babaların üstlendikleri rollerle toplulukların iç halkasına dâhil olup evrilmesinde etkin rol üstlenebilecek bir konuma kavuşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu yapı 1826 yılında Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına kadar güçlenerek ocak merkezli Alevi toplulukların kurumsal yapısının evrilmesinde rol üstlenmeye başlamıştır.

Söz konusu süreç, kurumsal yapıda farklı şekillerde kendini göstermiştir. Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda olduğu gibi dergâhın yönetiminde ikili bir yönetim yapısının oluşması bunlardan biridir. Ocak merkezli dergâhlar evlatlık vakıf (kutsal soyun temsilcisi seyyid ve şeriflere vakfedilmiş vakıflar) olarak kabul edilen soy esaslı bir yapı ile varlığını sürdürmektedir. Hacı Bektaş Dergâhı'na, devletin otoritesini temsil eden söz sahibi olarak Dede Baba atandığında dergâhta vakfın sahibi olan kurucu karizmatik inanç önderinin soyundan gelen evlatları (Çelebiler) ve bunlara bağlı talip ve dede toplulukları vardı. Dede Baba'nın gelmesi ile vakfın sahibi olan evlatları vakıf mütevellisi olarak kalmaya devam etmekle birlikte idarede söz sahibi devletin tanıdığı Dede Baba olmuştur. İcazet onaylarında soydan gelen evlatlarla dedebabalık postunun beraber imza atması bir usul olarak sürdürülmekle birlikte soy esaslı yapının üstüne bir konum daha eklendiği rahatlıkla görülebilmektedir. Oysa ocak merkezli kurumsal yapıda soy esaslı bir şekilde işleyen ocak içi ve ocaklar arası hiyerarşi mevcuttur.

Dedebabalık unvanı ile hizmet görenlerin Balım Sultan örneğinde olduğu gibi Alevi soylu (köken olarak Alevi geleneğin içinde yetişmiş dede ya da talip soylu) olabildiği gibi Sünni inanç sisteminden gelen biri de olabilmektedir. Babagan Bektaşiliği merkezli yeni kurumsallaşma, dede aileleri tarafından yönetilen evlatlık vakıfların ikili yapı ile yönetilmesi sonucunu doğurmuştur. 17. yüzyıl sonrası etkinliği ve gücü artan Babagan Bektaşiliği birçok dergâha baba ve halife babalar atamaya başlamıştır. Hacı Bektaş Dergâhı'ndaki ikili yapı birçok ocak merkezli dergâhta görülmeye başlamıştır. Bu durum soy esaslı dedelik sistemi ile yürüyen yapının zaman içinde Babagan Bektaşiliğindeki baba merkezli süreklere evrilmesine neden olmuştur.¹⁰ Bazı dergâhlarda soydan dedelik ve Babagan Bektaşi erkânını temsil eden babalık sistemi beraber yürütülmüş ve zaman içinde dedelikten babalığa evrilme olmuştur. Balkan coğrafyasında Seyyid Ali Sultan, Otman Baba, Demir Baba, Akyazılı Sultan Ocaklılar bu duruma örnek olarak verilebilir. Yine Türkiye coğrafyasında Abdal Musa Ocaklılar, Veli Baba Sultan Ocaklılar, Sarı İsmail Sultan Ocaklılar kalıtsal soydan dedeliğin babalığa evrildiği yapılara birkaç örnek olarak rahatlıkla sunulabilir.

Bu evrilme sadece soy esaslı yapı ile sınırlı olmayıp ritüel evreninin de evrilmesine neden olmuştur. Ocak merkezli kurumsal yapıda evliliği esas alan ikrar, musahip, aşına, peşine ve çingiltaş gibi aşamalarla ocaklarda yaşatılan inanç halkasına dâhil olma şartında evlilik ve soy esaslı bir taliplik vardır. Lakin Balım Sultan Erkânı'nda ise birey merkezli bir ikrar ve mücerred ikrarı olarak tanımlanan evlenmemeye de ikrar vererek yola girişini kabul eden bir ritüel yapısı bulunmaktadır. Yine yola girmek için Alevi soylu olma şartı da bulunmamaktadır. Ocak merkezli kurumsal yapılara Babagan babaların atılması birçok dergâhta ikili erkân sisteminin ya da Balım Sultan Erkânı ile ocak merkezli geleneksel erkânın unsurlarını içinde barındıran iki erkândan unsurları içinde barındıran ritüellerin oluşmasını sağlamıştır.

İkili erkân yapısı ile kastettiğimiz, baba ile dergâhta gerçekleştirilen Balım Sultan Erkânı ve ocağa bağlı yerleşim birimlerinde gerçekleştirilen musahiplik üzerine kurulu geleneksel erkândır. Yunanistan Dimetoka Ruşenler köyü merkezli kurumsallaşan Seyyid Ali Sultan Ocaklılar ikili erkâna ve erkânlar arası etkileşime en güzel örneklerden birisidir. Seyyid Ali Sultan Dergâhı'nda soydan dedelik kurumu ortadan

10 Bu konuda Balkanlarda teşkilatlanmış ocak merkezli kurumsallaşmanın süreklere evrişi hakkında detaylı analizler için bk. Ersal, 2015a.

kalkmakla birlikte geleneksel erkân komple Balım Sultan Erkânı'na evrilmemiştir. Seyyid Ali Sultan Dergâhı'nda yılda iki kez dergâhta gerçekleştirilen baş okutma ya da görgü erkânı olarak adlandırabileceğimiz bir cem ritüeli gerçekleştirilmektedir. Bu erkâna, dergâha bağlı dedeler ve onların rehberliğini yapan rehberler (himmat) katılmaktadır. Dergahta gerçekleşen bu erkânın icra şekli hakkında görüşmeler gerçekleştirdiğimizde Balım Sultan Erkânı'nın namaz hizmeti olara bilinen klasik icrası olduğunu tespit ettik. Dergâhta icra edilen iki Balım Sultan Erkân dışında köylerde dedeler ise musahiplik üzerine erkânlarını gerçekleştirmektedirler. Köylerde yapılan erkânda ise Balım Sultan Erkânı'nda namaz olarak adlandırılan niyazlar icra edilmektedir. Niyazlardan sonra geleneksel erkânının hizmetlerinin gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Balım Sultan Erkânı ile geleneksel erkânın unsurlarının bir arada icra edildiği örnekler de evrilme örneği olarak tespit edilmiştir. Bu şekilde icra eden toplulukları kendi içinde tasnif etmek gereklidir. Bu topluluklardan bazıları bugün kendisini Babagan Bektaşisi olarak tanımlamaktadır.¹¹ Lakin icra ettikleri cem erkânı ise ocak merkezli erkân ile Balım Sultan Erkânı'ndan unsurların bir araya getirilmiş halidir. Balım Sultan Erkânı, birçok Sünni tarikatta olduğu gibi tek tip bir erkân sistemine sahiptir. Namaz olarak da adlandırılan bu erkân niyazlar ile başlayan kendi sembollerini meydanaevinde yaşatan ve sadece ikrar veren muhiplerin katılabildiği bir erkândır. Erkân, namaz ve sofraya inilip dem ve icra ile lokma edilen bir yapı ile sürdürülmektedir. Kuruluşu Balım Sultan Erkânı üzerine olan bütün meydanaevlerinde ve dergâhlarda aynı erkân icra edilmektedir. Arnavutluk'ta da Türkiye'de de Balım Sultan Erkânı üzerine meydanaev açan bir babanın hanesinde de aynı erkân icra edilmektedir. Balım Sultan Erkânnamelelerinin yazılı nüshaları da mevcuttur. Bu erkânnamelelerinden yayınlananları da olmuştur.¹² Balım Sultan Erkânı'nda, ocak merkezli erkânda icra edilen birçok hizmet icra edilmemektedir. Bunlardan en belirgin olanlarından biri

11 Bu duruma topluluk içinde tamamen evrilme olarak Yunanistan'da Seyyid Ali Sultan Dergâhı'na bağlı yerleşim birimlerinden Musacık köyü verilebilir. Musacı köyü de dergâha bağlı baş dede ile ikili erkân ile hizmetlerini sürdürürken 1980'li yıllarda İstanbul'da yerleşik bir halife babaya bağlanarak tamamen Babagan silsilesine dâhil olmuştur.

12 Balım Sultan Erkânnamelelerine birkaç örnek için bk. Soyger, 2005, Noyan, 2010; 2011.

semah ritüelidir.¹³ Kendisini günümüzde Balım Sultan Erkânı'nın bir parçası olarak tanımlayan ve Dedeababaya bağlı halife baba ve babalarca hizmetleri yürütülen birçok dergâh ve meydanevi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu duruma en güzel örneklerden birisi Antalya Elmalı Tekkeköy merkezli Abdal Musa Ocaklılardır. Abdal Musa Sultan Ocağı'na bağlı üç farklı bölgede talip topluluğu yaşamaktadır. Bunlar: Antalya Elmalı ve Korkuteli'nde yerleşik köyler, Isparta merkez Aliköy ve Bursa İnegöl Kurşunlu'dur. Bu üçünden Tekke köyde ona Korkuteli ve Elmalı köylerinde yerleşik topluluklar kendilerini Babagan Bektaşisi olarak tanımlamaktadırlar. Halife baba ve babalardan oluşan hizmetlilerle erkânlarını yürütmektedirler. Bu bölgede icra edilen cem erkanlarında Balım Sultan Erkânı'nın namaz hizmeti ile başlayan hizmetler ve ocak merkezli ritüel evreni bir arada icra edilmektedir. Semah ve geleneksel ocak merkezli erkânlarda icra edilen birçok hizmet bir arada gerçekleştirilmektedir. Abdal Musa Sultan Ocaklı, Isparta ve Bursa'da yerleşik topluluklarda soydan dedelik kalkmakla birlikte Balım Sultan Erkânı'nda bulunan niyazlardan oluşan namaz hizmetinin olmadığı ocak merkezli cem ritüeli sürdürülmektedir. Bu durumu Trakya merkezli Babagan Bektaşi topluluklarda da aynı şekilde görmek mümkündür. Trakya bölgesinde bu durumu en iyi yansıtan toplulukların başında Gülşeni/Bedreddini ya da Amucalar olarak bilinen günümüzde Babagan Bektaşi erkânına bağlı topluluk gösterilebilir.

Diğer bir etkileşim de doğrudan Babagan Erkânı'na dâhil olmayan topluluklarda görülen Balım Sultan Erkânı'na ait unsurlardır. Özellikle Bulgaristan coğrafyasında yerleşik toplulukların önemli bir kısmında Taht-ı Muhammedi olarak bilinen çerağların uyarıldığı tahtların meydanaevlerinde yer aldığını görmekteyiz. Süreklere evrilmiş bu topluluklarda soydan dedelik bitip süreklere evrilme olmuştur. Bu süreklere de Balım Sultan Erkânı'nın sembol ve icralarının kabul gördüğü ve ritüellerine eklendiği tespit edilmiştir. Balım Sultan Erkânı'nda gördüğümüz tuz hizmetinin Isparta Senirkent Veli Baba Sultan Ocaklıların erkânına eklendiğini saha araştırmalarımızda tespit ettik.¹⁴ Balım Sultan Erkânı'nda olduğu gibi cem erkânlarında sofraya tuz ile açılıp tuz ile kapatılmaktadır. Balkanlardaki değişime Anadolu'dan da bir örnek vererek tamamlamayı uygun görüyoruz.

13 Babagan Bektaşi Erkânı ile ocak merkezli kurumsal yapıların icra ettiği cem erkânları arasında birçok farklılık bulunmaktadır. İcranın işlevi ve manası aynı olmakla birlikte icra şekli ve icra edilen hizmetlerde farklılıklar bulunmaktadır. Ocak merkezli cem ritüellerinde olan birçok hizmet Balım Sultan Erkânı'nda yoktur ya da icra şekli değişmiştir. Söz konusu mukayese ayrı bir makale olabilecek kadar geniş olduğu için sınırlı örnek ile açıklamayı uygun gördük.

14 Veli Baba Sultan Ocağı ve ritüelleri hakkında geniş bilgi için bk. Ersal, 2015b.

Şah İsmail Hatayî ve Erdebil Dergâhı Merkezli İnşa: Erdebilli-Sofuyan Sürekli

Osmanlı Devleti'nin Fatih ile başlayan merkezileştirme politikaları Alevî (Kalenderî, Abdal, Babaî vb.) gruplarca kabul görmemiştir. Dinî topluluklardaki bu huzursuz havaya devletin göçebe unsurları yerleşik hayata geçirmesi ve Fatih döneminin vergi politikaları da eklendiğinde göçebe Yörük ve Türkmen aşiretleri de merkezî idare ile problemler yaşamaya başlamıştır.

Anadolu'daki bu hareketliliğe karşı sufi bir Sünnî tarikat olarak Erdebil'de kurulan Safevî Dergâhı, Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar zamanında On İki İmam Şîliği merkezli bir kimliğe bürünür. Dai diyebileceğimiz halifeleri aracılığıyla Anadolu ve Balkan coğrafyasında gayri Sünnî gruplar ve yerleşik hayata geçmek istemeyen Yörük ve Türkmen aşiretleri üzerinde propagandalarına başlar. Özellikle Şeyh Haydar döneminde propagandaların karşılığı alınmaya başlanır. Faruk Sümer; 15. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'daki başlarında dede unvanına sahip kişilerin olduğu eski dinî inançlarını yaşamaya devam eden göçebe ve köylülerin Erdebil'e gelmeye başladığını, söz konusu Türkmen oymaklarının Safevî Devleti'nin kuruluşunda önemli roller üstlenen Kızılbaşlar olduğunu belirterek "Kızılbaş tarikatının başı Erdebil'de, gövdesi Anadolu'dadır." der (Sümer, 1999: 7-12).

Safevî Devleti Şah İsmail'in hükümdarlığı döneminde, Alevîler için farklı anlamlar içeren bir dinî merkez halini almaya başlamıştır. Şah İsmail, "temelde On İki İmam inancına bağlı kalmakla birlikte, tecelli (Tanrının insanoğlu suretinde görünmesi), tenasüh (ruhun göçü, daha doğru olarak, biçimlerin kesreti ve ruhun kesret alemindeki göçü) inançları ve bizzat mazharullah (yani Allah'ın beşer suretinde tecellisi) olan Ali'nin tecessümü (bedene dönüşümü)" (Melikoff, 2006: 52) propagandasını yapan halife ve müridleri sayesinde Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada Hacı Bektaş Veli'nin etkisine benzer bir "Şah İsmail kültü"nü ortaya çıkmasını sağlamıştır. Alevî inanç sisteminde görülen don değiştirme veya erenlerin yeni bir donda dünyaya gelmesi inancı Şah İsmail'in bir "Mehdi" ya da Hz. Ali'nin yeni bir donda görünmesi gibi kabul edilmesini sağlamıştır.¹⁵ Şah İsmail ile birlikte 16. yüzyılda Alevîlik ve Bektaşîliğin heterodoks yorumuna "Ali kültü" ve "On İki İmam kültü" aşılanmıştır. Seyyidlik ve ona bağlı dedelik kavramı içindeki Türkmen

15 Don değiştirme ya da Alevî inanç sistemindeki tenasüh için bk. Melikoff, 2006: 62-63; Melikoff, 2007: 67-75; Ocak, 2002b: 183-206; Ocak, 2010: 81-94; Taşkın, 2012: 237-253.

babalarını peygamber soyuna bağlayarak Kalenderî şeyhlerini organize dedeler haline getirmiştir. Bu sayede eski heterodoks teolojiyi Ali kültü etrafında yeniden şekillendirmiştir. Söz konusu süreç Alevi teolojisinde büyük bir dönüşümü de başlatmıştır (Ocak, 2002b: 245-246).¹⁶

Şah İsmail ve Erdebil Dergâhı inanç sistemi açısından da önemli bir değişim ve dönüşümün başlangıcı olmuştur.¹⁷ Şah İsmail ile hâkim inanç sistemi Kızılbaş kavramını Aleviler için kullanmaya başlarken Alevi ocakları, Şah İsmail ve Erdebil ile irtibatlarını anlatmak için iki kavramı kullanmışlar ve kullanmaya devam etmektedirler: “Erdebili ve Sofuyan–Erdebil Süreği”. Osmanlı’nın “Kızılbaş” kavramına yüklediği gariz anlamlar karşısında, mensup olunmaktan gurur duyulan bir ritüel sistem ve dergâh bağlantısını anlatan “Erdebili ve Sofuyan Sürekli” kavramları inanç zümresince yaratılmıştır. Erdebil Tekkesi Alevi toplulukları üzerindeki en büyük etkiyi etrafında toplanan Alevi topluluklarının ritüellerinin ve inanç sisteminin kurallarını belirleyen “Buyruk” adı verilen kitaplarla yapmıştır.¹⁸

Tarihsel süreç ile ilgili kısa bilgilendirme sonrası biz çalışmamızın temel konusu olan Şah İsmail dönemi ve sonrasında Erdebil Dergâhı’nın Alevi inanç sisteminin kurumsal yapısına ve ritüel evrenine etkilerini tartışmaya geçmek istiyoruz.

Ahmet Yaşar Ocak başta olmak üzere birçok araştırmacı Alevi inanç sistemine “On İki İmam Kültü” ve “Ali Kültü”nün girmeye başladığını ve Erdebil Dergâhı’ndan icazetle ocakların kurumsallaştığı, Türkmen babalarını dedelik kurumu ihdas ederek seyyid yapıp Kalenderiyye şeyhlerini seyyid yaptığı (Ocak 2002a: 245-246) iddiasını dile getirmektedir.¹⁹ Oysa bu konuda yaptığımız çalışmalarda mevcut literatür eleştirisini de yaparak ocakların evreler halinde teşkilatlandığını ve ilk evre ocakları olarak tanımladığımız ocakların tarihsel varlığı ile ilgili bilgileri on birinci yüzyıla kadar indiğini çalışmalarımızda değerlendirmiştik.²⁰

16 Şah İsmail’in Alevi toplulukların üzerindeki etkisinin geniş bir tartışması için bk. Ersal, 2016: 21-25, 78-82.

17 Şah İsmail öncesinde ve sonrasında Safevi hâkimiyetinin olduğu coğrafyadaki toplulukların inancaşsal durumları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Baharlı, 2021: 167-208; Baharlı, 2022: 1720-1732.

18 Buyruk nüshaları üzerine yapılan yayınlardan birkaçı için bk. Aytekin, 1958, Bozkurt, 2013.

19 Benzer analizler için bk. Yaman 2004, 152: 2006: 57-60.

20 Alevi ocaklarının kurumsallaşması ve Alevi ocaklarının teşkilatlanma evreleri hakkında geniş bilgi için bk. Ersal, 2016: 39-99.

Biz Şah İsmail'in ocak sistemini kurguladığı ve kurumsallaştırdığı kanaatini paylaşmıyoruz. Bize göre Şah İsmail'in politikası, mevcut ocakları ve onlara bağlı talip topluluklarını etrafına toplamak olmuştur. Bu topluluklardan yeni ocak yapılarının, yeni seyitlerin yaratıldığı görüşü kabul edilebilir. Ama Şah İsmail, asıl etkisini ritüellerin ve inanç sisteminin kurallarının şekillenmesinde göstermiştir. Bu yönü ile Alevi inanç sisteminde yeni bir devir başlatmıştır. Bu durumu iki boyutlu değerlendirmek gerekir: Birincisi Erdebil'e bağlı olduğunu söyleyen ocakların tespiti, ikincisi ve bizce asıl önemlisi, kendini "*Erdebilli*" ya da "*Sofuyan Sürekli*" tanımlayan grupların tespiti şeklinde olmalıdır. Çünkü birinci kavram ikinciyi içine almasına rağmen ikinci kavram tam bir bağlılık içermemektedir. Çünkü her Erdebil erkânı, Sofuyan Erkânı süren Erdebil Dergâhı'na bağlı olmayı ifade etmemektedir. Alan araştırmalarımızda Balkanlardan Doğu Anadolu coğrafyasına kadar mukim ocakların birçoğunda ritüelik dünyasını tanımlarken Erdebilli ya da daha çok Sofuyan Erkânı tanımının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ocakların büyük bir çoğunluğu musahipli ve tarikli/erkânlı'dır. Buyruk kitapları da yolun kitabı olarak kabul görmektedir. Ama söz konusu ocakların birçoğu tarihî olarak kendini Şah İsmail'den çok öncesine konumlandırmaktadır. Bu ocakların büyük bir çoğunluğu Erdebil Erkânı dışında Erdebil Ocağı diye bir kavramı kullanmazlar. Bir kısmı Hacı Bektaş Veli Ocağı'na, bir kısmı farklı ocaklara bağlı ya da kendi içinde bir hiyerarşi ile varlığını sürdürmektedir. Çoğunun icazet aldıkları ocak da Erdebil değildir. Günümüzde Alevi Ocaklarının şecere üzerine yapılan yayınlara baktığımızda Erdebil'den tasdikli şecere ve icazetlerin sayısı Kerbela ve Hacı Bektaş Tekkeleri'ne göre azınlıkta kalır. Bu durumu 18. yüzyılda Safevi Devleti'nin yıkılması ile izah etmek mümkün görünse de Erdebil ve Hacı Bektaş'tan önce konumlanan Kerbela Tekkesi'ne icazet tasdikine 20. asrın ortalarına kadar ocakzâdelerin gittiğini düşündüğümüzde çok da mantıklı bir önerme olmadığı anlaşılır. Bu durumu biraz daha açıklığa kavuşturmak için günümüzde kendini Erdebil Dergâhı'na bağlı gören ocaklardan tespit edebildiklerimizin adlarını vermek yerinde olacaktır. Ocaklara geçmeden önce Erdebil adı ile olmasa da Tokat merkezli "Şah Hatayi" adı ile kurulu bir dede ocağının olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu ocağın mensupları Şah İsmail'i ocağın kurucu önderi olarak görmektedirler. Şah Hatayi Ocağı dışında Erdebil'e bağlı olarak bilinen ocaklar; Sivas Yıldızeli Banaz merkezli Pir Sultan Ocağı, Afyon Şuhut Kayabelen merkezli Şeyh Hamza Ocağı, Malatya Hekimhan Mezirne merkezli Şeyh/Şah İbrahim Ocağı, Bulgaristan Alvanlar köyü merkezli Ali Koç Baba

Ocağı mensupları yürüttükleri erkânı Erdebil Erkânı, kendilerini de Erdebilli olarak tanımlamaktadırlar.

Erdebil Dergâhı ile doğrudan bağlantısı olmayan, kendisini Erdebilli olarak tanımlamayan bazı ocakların erkânlarını Erdebilli ve Sofuyan Sürekli olarak tanımladıklarını tespit ettik. Güvenç Abdal Ocağı'nın Karadeniz hattına dağılan dede ve talip toplulukları Hacı Bektaş Veli Ocağı'na bağlı olmalarına karşın kendi erkânlarını "Sofuyan-Erdebil Süreği" olarak tanımlarlar. Bizim Çubuk Havzası Alevi Ocakları olarak tanımladığımız hiyerarşik olarak birbirine bağlı olan Şah Kalender Veli, Hacı Ali Turabî, Seyyid Cibali, Hacı Muradî Veli ve Hacı Mehmed Abdal Ocakları ve bunların bağlı olduğu Hasan Dede Ocağı ritüel evrenlerini Erdebilli-Sofuyan Sürekli olarak tanımlamaktadır.²¹ Bu ocakların sayısını çoğaltmak mümkün olmakla beraber bizce asıl üzerinde durulması gereken husus Şah İsmail'in ritüellerde Şah Hatayî mahlası ile cemin olmazsa olmazı haline gelmesidir. Uzun yıllardır saha araştırmalarımızda gördüğümüz bir gerçek vardır ki Şah Hatayî mahlası ile icra edilen şiirler bütün Alevi topluluklarında varlığını güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Cem ritüelinin hizmetlerinde hizmetli ve zâkirlerin icralarında en üst kelimeler olarak kabul görmektedir. Erdebil Sürekli toplulukların birçoğunun Musahip cemlerinde Şah Hatayî'nin düvaz imamları dışında eser icrası yapılmamaktadır. Neredeyse bütün ocaklarda benzer şekilde icra edilen çerağ uyarma hizmetinde hizmet kelimeleri olarak okunan metin Şah Hatayî'ye aittir. Kendini Erdebilli olarak tanımlamayan ve Alevi topluluklar içinde en kapalı inanç grubu olarak tanımlayabileceğimiz Tahtacı Alevi Ocakları'nın Yanyatır kolunda İçeri Cemi olarak kabul edilen Musahip Cemi'nde sadece Şah Hatayî şiirleri okunmaktadır. Şah Hatayî dışında şiirleri en yaygın olarak cemlerde varlığını sürdüren diğer Alevi ozanları kendi adlarına kurulu ocakları da olan Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'tir.²²

Yukarıda kısaca örnekler üzerinden izah etmeye çalıştığımız üzere Erdebil Dergâhı Buyruk nüshaları ile ilk karşılaştığımız dönem olması ve Şah İsmail kültürünün eserleri ile Alevi toplumu üstündeki yetkinliği tartışmasız bir gerçek olarak durmaktadır. Kanaatimizce 16. yüzyıl, Alevi toplumunun mevcut ritüel evreninin yeni bir formülasyona evrildiği dönem olarak tanımlanabilir. Bu evrilmede en güçlü faktör de Şah İsmail ile anlamlı bir kurum haline gelen Erdebil Dergâhı olmuştur.

21 Çubuk Havzası Alevi Ocakları hakkında detaylı bilgi için bk. Ersal, 2016: 197-494.

22 Alevi zâkirlik Geleneği ve geleneğin icra, yaratım ve aktarım bağlamı ile icra edilen metinler hakkında geniş bilgi için bk. Ersal, 2019.

Sünnî Tarikatlara Evrilme

Türk tasavvuf geleneği birçok yönü ile ortaklıklar içermektedir. Türk tasavvuf anlayışının unsurlarını en iyi şekilde kültürel unsurlarla birleştiren topluluğun Alevî topluluklar olduğu kanaatindeyiz. Bugün birçok araştırmacının hemfikir olduğu konulardan biri tarihî metinlerde Horasan Erenleri, Rum Erenleri gibi adlarla anılan derviş toplulukları ile İslam'ın Anadolu'ya ve Balkanlara götürüldüğüdür. Bu sebeple, Alevî Bektaşî Erenlerince inşa edilen tasavvufî yorumdan birçok tarikat beslenmiştir. Hatta birçok tarikatın Melâmi meşrep olarak tanımlananlarının Alevî inanç sistemi ile birçok ortaklığı günümüzde de görülebilmektedir. Birçok araştırmacı bu görüşü destekleyen yayınlar yapmıştır. Köprülü'ye göre Türklerin İslamiyet ile karşılaşması Orta Asya'da başlar. İlk sufi hareketler Türklerin eski Türk inançları ve sosyal hayatları paralelinde vücut bulup Türk halk tasavvufunu ortaya çıkarmıştır. Türk halk tasavvufunun temelinde Ahmet Yesevî ve onun mistik bakışı vardır. O, mistik bakış açısını hikmetleri ortaya koyarak etrafında önemli bir mürit topluluğu toplamıştır. Kendinden sonra Yesevî'nin düşünceleri paralelinde oluşan tasavvufî akıma "Yesevîlik" adı verilmiştir. Halifeleri ile Yesevîlik çok geniş bir coğrafyaya dağılmıştır. 13. yüzyılda küçük topluluklar şeklinde Anadolu'ya giren Yesevîliğin en bilinen halifelerinden biri de Hacı Bektaş Veli'dir (Köprülü, 2004: 425). Köprülü'nün bu görüşünü şu cümlesi ile Melikoff da desteklemiştir: "Yesevîlik, ilk Türk tarikatıdır." (Melikoff, 1999: 35).

Melâmetî-Kalenerî sûfilîğin boyasına bürünmüş bir İslam yorumunun temel özellikleriyle, İslam öncesi Budist-Şamanist-Maniheizt kültürün ilginç bir karışımını yansıttığını ifade eder (Ocak, 2002: 35). Bize göre Köprülü ve Melikoff'un bu tanımlamaları Alevî inanç sistemini karşılamaktadır. Alevî inanç sistemi ise bir tarikat değildir. Alevî inanç sistemi içerisinde kurumsallaşan tek tarikat sistemi Babagan Bektaşîliğidir. Bu sebeple Alevî Bektaşî erenlerinin kurucu unsur olduğu coğrafyalarda daha sonra kurumsallaşan tarikat yapıları Alevî inanç sisteminin attığı mayadan ve oluşturduğu edebî dünyadan beslenmişler ve etkilenmişlerdir. Bunun en güzel örneğini bugün bile Bektaşîliğin hâkim inanç olarak diğer Sünnî tarikatları da etkisi altında tuttuğu Arnavutluk, Makedonya, Saray Bosna ve Sırbistan gibi ülkelerde görmek mümkün olmaktadır.

Sünnî tarikatlarla Alevî inanç sisteminin temel farklılığı ibadet kabulü ile başlamaktadır. Sünnî tarikatlarda temel ibadet ritüeli olarak namaz kabul edilmekte ayin, zikir gibi adlarla anılan ritüel ise tarikata bağlı topluluklarca bir üst ibadet

olarak gerçekleştirilmektedir. Alevi inanç sisteminde ise cem ritüeli temel ibadet ritüeli olarak kabul edilmektedir. Alevi toplulukların inanç sistemlerinin öteki olarak tanımlanmasının temelinde de bu durum yatmaktadır. Bu durum Alevi inanç sistemi içerisindeki tek tarikat yapılanması olan Babagan Bektaşiliği için de geçerlidir. Babagan Bektaşi tarikatı her ne kadar Anadolu ve Balkanların en yaygın tarikatlarından biri olsa da ritüel evreni merkezi otorite tarafından kabul görmemiştir.

Osmanlı Devleti Alevi toplulukları, 16. yüzyıldaki siyasi ve sosyal olaylarla bağlantılı olarak kabul görmeyen inanç olarak tanımlamıştır. Bu dönemde ocak merkezli yapı ile geleneğini sürdüren toplulukların önemli bir bölümü Şah İsmail ve Safevi destekçisi olarak tanımlanmış ve bu sebeple birçok sürgün ve ceza fetvalarına maruz kalmıştır. İlgili süreçten en az etkilenen topluluk Babagan Bektaşiliği olmuştur. Yeniçerilerin Bektaşilik ile ilişkisi ve Pirevinde Dedebaba ile sağlanan otorite ile zaman içinde, özellikle Babagan Bektaşileri ve varlıklarını sürdürdükleri dergahlar devlet idaresi ve entelektüel muhitte entegre yapılar olarak güçlenerek varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Yeniçeri Ocağı'nın hükümdara sürekli başkaldırması ve asayiş ortamının bozulması gibi nedenlerle II. Mahmut, 15 Haziran 1826'da Vaka-yi Hayriye olarak adlandırılan karar ve hareketle Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmıştır.²³

1826 yılında kadar Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın ve kendisine bağlı onlarca dergâhın yönetimini elinde tutan Babagan yapılanma Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşi tekkelerinin de kapatılması ile sıkıntılı bir sürece girmiştir. Kapatılan Bektaşi dergâhlarına Nakşi şeyhler tayin edilmiştir (Faroqhi, 2003: 158). Aslında bu hareket devlet eliyle bir Nakşileştirme hareketi olarak kabul edilebilir. 18. yüzyıla kadar Anadolu coğrafyasında sınırlı bir varlığı olan Nakşi Tarikatı, Bektaşiliğin asırlara dayanan sermayesini devralmıştır. Bu durumu tasavvuf geleneği bağlamında Hz. Ali merkezli Melamî tasavvuf anlayışının karşısına Eşari fıkıh merkezli tarikat yapılanması olan Nakşibendiliğin Halidî kolunun güçlü bir şekilde oturtulması olarak da yorumlanabilir. Devlet, gücünün yettiği bütün dergâhlara Nakşi şeyh tayin etmiştir. Dergâhtaki baba ve dervişlere Nakşi şeyhe tâbi olma, İstanbul, Tire gibi medreselerde din eğitimi alma ya da ölme ihtimali sunulmuştur. Bu dönem Babagan Bektaşiliğinin

23 Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşi dergâhlarının kapatılması üzerine geniş bilgi için bk. Faroqhi, 2003; Soyoyer, 2005; Maden, 2013.

gizlenme ya da takiyye ile saklanma dönemidir.²⁴ Nakşi şeyhlerin etkisi ile ritüellerdeki seriata aykırı unsurlar kaldırılmıştır. Nakşi erkânı olan hafî zikre geçilmiştir. Lakin bu geçiş bazı dergâhlarda Sünnileşmeye kadar giden bir dönüşümü gösterirken bazı dergâhlarda Bektaşî tebaanın gücü ile ikili yapıların oluşmasına ve doğal olarak ritüellerin evrilmesine neden olmuştur.

Bu yapılar hakkında birkaç tespiti paylaşmak isteriz. Öncelikli olarak ocak merkezli kurumsal yapıdan zaman içine babalık merkezli süreklere evrilen topluluklarda dergâha Nakşi Şeyh tayini, dergâhta yaşayan Babagan Bektaşî Tarikatına mensup baba ve dervişleri doğrudan etkilemiştir. Birçok dergâhta Bektaşî erkânının ortadan kalktığını söyleyebiliriz. Lakin Yunanistan Dimetoka Seyyid Ali Sultan Dergahı gibi ikili yapı ile inanç sistemini sürdüren topluluklarda yerleşim yerlerinde ritüel evreninin sürdüğünü söyleyebiliriz. Yine Antalyalı Elmalı Tekkeköy Abdal Musa örneğinde olduğu gibi günümüze Babagan yapı varlığını taşımayı başarmıştır. Nakşi şeyhin atandığı birçok yörede Nakşi şeyhin gücü geleneksel yapıyı değiştirmeye yetmemiştir. Özellikle kırsalda ocak merkezli dede talip topluluğu güçlü olan dergâh ve ocaklarda Nakşi şeyhlerin toplumu dönüştürmede sınırlı kaldığını söyleyebiliriz. Saha araştırmalarımızda Eskişehir Seyyidgazi Arslanbeyli köyünde bulunan Şücaeddin Veli Dergâhı'na atanan Nakşi şeyhin zaman içinde Alevî toplum ile kaynaşıp köyden evlilik yaparak ikrar verdiğine dair bilgiler bizimle paylaşılmıştı.

Trakya bölgesinde varlığını literatürden öğrendiğimiz Nakşi Bektaşîler de ikili erkân olarak tanımlayabileceğimiz bir yapıda inanç sistemlerini sürdürülmesi açısından farklı bir örneklem oluşturmaktadır. Bulgaristan Tutrakan bölgesinden zaman içinde Trakya'ya göç eden Nakşi Bektaşîlerin 1826'da bölgeye atanan Nakşi şeyhin tesiri ile günümüze taşındığı düşünülmektedir. Nakşibendiliğin hafî zikri ile Balım Sultan Erkânı'nın iç içe geçmiş bir hali olarak varlığını günümüze taşıyan erkân sistemi farklı bir evrilme örneği olarak kabul edilebilir.²⁵

Nakşibendî tarikatı dışında Rifâî tarikatı içinde bir evrilme örneğini de Bursa Nilüfer ilçesine bağlı Badırğa mahallesinde tespit ettik. Bursa İnegöl Şehitler köyü ve Kurşunlu beldesinde yerleşik Alevî topluluklar üzerine saha araştırması yaparken

24 Bu dönemde, özellikle payitahtta, Bektaşî babaları Celvetî, Halvetî, Rifâî dergahlarına sığınmışlardır. İstanbul'daki Bektaşî dergahlarında postta oturan farklı tarikatlardan icazeti olan postnişinler de olduğu konu üzerine çalışan araştırmacılarca bilinmektedir. Bu konunun örnekleri hakkında bk. Soyver, 2005: 62-63.

25 Nakşi Bektaşîler ve ritüelleri hakkında geniş bilgi için bk. Engin, 2005: 363-375.

Badırğa köyünden gelmiş gelinler ile karşılaştık. Gelinler kendini Alevi olarak tanımlıyordu ve uzun yıllardır Alevi köylerine evliliklerin bu şekilde sürdürüldüğü bilgisini aktarıyorlardı. Özellikle yaşı yetmişe yakın olan Badırğalı gelinlerin varlığı geleneksel bağlamın güçlü bir şekilde yaşandığı 1950’li yıllarda dışarıdan evliliğe izin verilmeyen dönemde gerçekleşmiş olması Badırğa köyünün Aleviliği ile ilgili araştırma yapmaya sevk etti. Şehitler ve Kurşunlu’ya gelin olarak gelmiş kaynak kişilerimiz aracılığıyla köyü ile irtibatlar oluşturup köye saha araştırmasına gittik. Köydeki bireyler kendini Alevi olarak tanımlıyordu. Lakin doğrudan Alevilik üzerine bir kurumsal yapı ya da erkân yoktu. Köyde Rifâî tarikatına evrilmiş bir ritüel evrenini sürdüren toplum ile karşılaştık. Köyde birden fazla baba ile Rifâî erkânı yürütülmekteydi. Köyde eski bir dergâh yıkıntısı gösterdiler. Bu dergâhın eskiden Bektaşî dergâhı olduğunu, 1826 sonrası Bektaşîliğin kapatılması ile Rifâî bir şeyhin dergâhta hizmet etmeye başladığı bilgisi bizimle paylaşıldı. Yine Balım Sultan Erkânı’nda icra edildiğini bildiğimiz birçok unsurun Rifâî erkânı adı altında icra edildiğini tespit ettik. Hatta 1970’li yıllara kadar dem hizmetinin erkânlarda varlığını sürdürdüğünü de kaynak kişilerimiz bizimle paylaştı. Son otuz yıla kadar Alevi topluluklarda görülen inanç sistemi içi evlilik yapısının korunduğu, bu sebeple Bursa civarında yerleşik Alevi köylerinden kız alışverişi yaptıklarını aktardılar. Köyde gerçekleştirdiğimiz saha araştırmamızda, yerleşim birimindeki dergâhta bir dönem klasik Rifâî ayininin gerçekleştirildiğini, ayinde şişlerin kullanıldığını ve ayinin sözlü aktarım ile varlığını sürdürdüğünü kaynak kişilerimizle yaptığımız görüşmelerde tespit ettik. Saha araştırmalarımızda topladığımız veriler üzerinden 1826 yılı sonrası köydeki dergâha postnişin olarak Rifâî şeyhin tayin olması ile başlayan bu sürecin erkâna Rifâî unsurların girmesi ile sonuçlandığı kanaatine ulaştık. Günümüzde doğrudan Rifâî silsilesi ile icazetli erkân yürüten bir şeyh olmamakla birlikte soy esaslı dedelik sisteminin süreklere evrildiği yerleşim birimlerinde olduğu gibi baba ve ona bağlı taliplerden oluşan bir sistem ile hizmetler sürdürüldüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz.²⁶

26 Badırğa köyünde derleme çalışmalarımızı 2010-2012 yılları arasında gerçekleştirdik. O tarihlerde köyün Nilüfer ilçesinin bir mahallesi halini alması ve deri sanayisinin o bölgeye taşınması ile sosyal yapıyı güçlü bir şekilde değişmeye başladığını tespit etmiştik. Köyün günümüzdeki durumu hakkında güncel bilgiye sahip değiliz. Bu bilgiyi değişimin günümüz boyutundaki durumunu bilmediğimiz için paylaşmayı uygun gördük.

Adı Alevî, Erkânı ve Silsilesi Kadirî

Alevî topluluklar üzerine yürüttüğümüz saha araştırmalarımızda tespit ettiğimiz bir diğer durum da Alevî olarak adlandırılan toplulukların farklı Sünnî tarikatların erkânı ile hizmetlerini sürdürmesi durumudur. Bu topluluklar yaşadıkları coğrafyada ve yakın çevresinde Alevî Bektaşî olarak adlandırılmakla birlikte tarihsel süreçte ve günümüzde Alevî inanç sistemi ve yolunun parçası olduğuna dair veri olmayan topluluklardır.

Melamî meşrep tarikat olarak adlandırılan tarikatların bazı kollarında ayinlerin kadın erkek bir arada yapılması ya da postnişinlerin birden fazla tarikattan icazet sahibi olması gibi durumlar topluluğun aidiyeti ile ilgili adlandırmaların arka planı hakkında değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesindeki Alevî köylerinde saha araştırmaları yürütürken Eskişehir Emirdağ ilçesi Karacalar köyünden Âşık Yoksul Derviş (Şemseddin Kubat) ve semah icra eden canlar ile karşılaştık. Def ve bağlama ile icra edilen semah ritüeli Alevî semah ritüelleri ile benzerlikler taşıyordu. Kendileri ile görüşüğümüzde inançsal olarak kendilerini Alevî olarak tanımladıklarını tespit ettik. Bu bilgilerle birlikte ilgili yerleşim birimi ve orada yaşanan Alevîlik ile ilgili bilgi edinmeye başladık. Köyde Hak Halilî Dergâhı adlandırılan bir Kadirî Dergâhı olduğu ve bütün erkânın Kadirî erkânına göre yapıldığı bilgisi bizimle paylaşıldı. Köyde Sünnî İslam fihhına birçok uygulama hâlihazırda yapılırken Ramazan orucu yanında Muharrem orucunun da tutulduğu güçlü bir Hz. Ali, On İki İmam sevgi ve muhabbetinin toplumda yaşatıldığını gördük. Tarikat silsilesi diğer Kadirî tarikatlarında olduğu gibi icazet ve şeyhliğin devri ile sürdürülmektedir. Hak Halilî, Bacı Sultan ve Abdilkadir Şahbaz postnişinlik hizmeti yapmışlardır.²⁷

Kendilerini Alevî olarak tanımlamasına rağmen kurumsal yapı ve ritüel evreni bağlamında düşündüğümüzde bu topluluğu geleneksel bağlamda bir Alevî inanç sisteminin bir parçası olarak tanımlamak mümkün görünmemektedir.

27 Karacalar köyündeki Hak Halilî Dergâhı hakkında bilgi için bk. Sayın, 1998, Sarı, 2010, Sarıtaş, 2018; 2020; 2022.

Sonuç

Alevi şemsiye kavramı ile adlandırdığımız toplulukların inanç sistemleri, tarihsel süreçten günümüze kadar sosyal ve siyasal gelişmelerle güncellenmiş, evrilmiş ve dönüşmüştür. Anadolu'nun Balkanların fethinde etkin roller üstlenen Alevi Bektaşî dervişleri fethedilen toprakların iskân politikasında da önemli roller üstlenmiştir. Kuruluş döneminin fetih ve iskân politikasında önemli roller üstlenen topluluk ve inanç sistemi Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet ile başlayan merkezileştirme politikası ile kontrol altında tutulmaya çalışılan topluluklar olarak tanımlanmaya başlamıştır.

Kalıtıl (soy esaslı) yapı ile kurumsallaşan Alevi topluluklar karizmatik inanç önderleri adına kurulu ocaklar ile varlığını sürdürmüşlerdir. İnanç sistemin doğal yapısından kaynaklanan kapalı toplum yapısı dışarıdan müdahalelere izin vermeyecek şekilde yapılanmıştır. Dede ve talipliğin soy esaslı olması, ocak içi ve ocaklar arası hiyerarşi ve ritüel evrenine inanç mensuplarının geçiş ritüelleri (ıkrar, musahiplik) katılabilmesi gibi yapısal özellikleri, Alevi toplulukların kendi içinde güçlü bir otokontrolü olan toplumsal yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Söz konusu yapı devletlerin kurumsallaşmasında önemli bir güç olarak kullanılırken iktidarın merkezileşme politikalarının oluşmaya başladığı süreçte uygun şartların oluşmasını engelleyen bir yapı olarak görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin merkezileşme, vergi ve yerleşik hayata geçme gibi politikaları karşısındaki konumu sebebiyle Alevi topluluklarının entegrasyonu ve kontrol altına alınması için birçok girişimde bulunulmuştur. Bu girişimler inanç sisteminin kurumsal yapısı ve ritüel evrenine odaklanmıştır. II. Bayezid döneminde Balım Sultan ile kurumsallaşmaya başlayan Alevi toplulukları Sünnî tarikatların kurumsal yapısına gayretleri, 16. yüzyıldaki Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti'nin mücadelesinde farklı bir konuma taşınmıştır. Osmanlı-Safevî mücadelesi Alevi toplulukların odak olduğu bir mücadele olarak da görülebilir. Bu dönem Alevi toplulukları genel anlamda iki alternatifin parçası olarak tanımlamanın mümkün olduğunu düşünüyoruz: Birincisi Osmanlı Devleti'nin kabulüne uygun bir yapı olan Babagan Bektaşîliği merkezli entegrasyon ile evrilme, ikincisi ise Safevî taraftarı ve öteki olarak düşmanın kontrolünde bir topluluk olarak görülmeye. Osmanlı Devleti, Alevi toplulukları Babagan Bektaşîliği ile tarikatlaşan bir Alevi yapıya evirme gayreti ile inanç sistemin ocak merkezli kurumsal yapısını ve ritüellerini yeniden dizayn etmeye çalışmaları yürütmektedir.

Safevi Devleti ise, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda yaptığı gibi Alevi toplulukların birlikte hareket edebilme gücüne sahip kurumsal yapısından yararlanmaya çalışmaktadır. Safeviler devletin inşasında Alevi toplulukları kendi taraftarı yapmaktadır. Aslında iki devletin de Alevi inanç sisteminin ritüel odaklı inşasına gayret gösterdiğini söylemek yanlış olmaz. Safevi Devleti, Alevi toplulukların mevcut kurumsal yapısını kabul edip, devletin hükümdarı olan Şah İsmail'e yüklediği inançsal bir kimlik ile toplumu dizayn etmektedir. Şah İsmail Aleviler için sıradan bir hükümdar değil, Hz. Ali'nin don değiştirmiş hali ve inanç sisteminin o çağda gelen kurtarıcısıdır. Şah İsmail kültü olarak tanımlayabileceğimiz inançsal inşa, ritüeller üzerinden yürütülmektedir. Erdebil Dergâhı merkezli ilk örneklerini görmeye başladığımız Buyruk nüshaları ve Şah İsmail'e atfedilen eserler ile Erdebil Dergâhı Alevi toplulukları ritüel merkezli bir formalizasyona sokmaktadır. Benzer bir teşebbüsün Osmanlı Devleti tarafından Babagan Bektaşiliğın kurumsallaşması ile sağlanmaya çalışıldığını söylemek yanlış olmaz. Alevi inanç sisteminin ocak merkezli kurumsal yapısının oturduğu kalıtsal soy esaslı dede talip hiyerarşisi Babagan Bektaşiliği ile liyakatı ve toplumsal kabulü esas alan bir hiyerarşiye evrilmeye çalışılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin evlatlık vakıflarla mülkiyetini kullanmayı devam etmek isteyen Alevi topluluklara icazet alma zorunluluğu getirmesi vakfın mütevellî değişiminde bir zorunluluk olarak yapılması gerekliliği sebebiyle birçok Alevi Ocağı Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda devletin otorite olarak kabul ettiği Dedebaba ve Hacı Bektaş'ın soyunu temsil eden mütevelliden her postnişinlik devrinde icazet tasdiki yaptırmıştır. 16. altıncı yüzyılda resmî bir formalite olarak kabul edilebilecek bu durum Alevi ocakları üzerinde yetkinlik sağlamasına yetmemiştir. 17. yüzyıl ve özellikle 18. yüzyıl ile birlikte Safevi Devleti'nin Şiîliği merkeze alan bir devlet anlayışına geçmesi ve zamanla ortadan kalkması Alevi topluluklar üzerindeki kurumsal tesirinin kalkmasına neden olmuştur. Bu durum özellikle dergâh yapısı ile kurumsallaşmış ocaklarda Babagan Bektaşiliğın gücünü arttırmasına neden olmuştur. Birçok dergaha Babagan Bektaşî babaları atanmış, bu babaların atandığı dergahlarda ritüel evreninde değişiklikler olmuş, bazı dergahlarda ikili erkân sistemine, bazılarında Balım Sultan Erkânı ile ocak merkezli erkânın bütünleştiği erkânların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Balkanlar başta olmak üzere Babagan Bektaşiliğın güçlü olduğu yörelerde soy esaslı yapı, liyakat ve inanç toplumunun kabulü ile atanan babalık ile idare edilen süreklere evrilmiştir. Her ne kadar Babagan Bektaşiliği güçlenmiş olsa da kırsal bölgelerde kurumsallaşmış ocaklar geleneksel kurumsal yapısını ve ritüel evrenini günümüze taşımayı başarmıştır. Bu toplulukların önemli bir bölümünün Buyruk merkezli Erdebil Dergâhı'nın Şah

İsmail kültü ile formüle ettiği ritüel evrenin etkisinde varlıklarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür.

II. Mahmut döneminde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî dergâhlarının da lağvedilmesi, özellikle Babagan Bektaşî babalarınca idare edilen dergâhlardaki toplumun evrilmesine neden olmuştur. Mevlevilik ile birlikte Osmanlı Devleti'nin en yaygın kurumsallaşmış inanç yapısı olan Bektaşilik ve dergâhları Naşîbendi tarikatına devredilmiştir. Bizce bu devir Alevî Bektaşî düşüncesi merkezli kurumsallaşmış olan Türk tasavvuf geleneğinin Yavuz Sultan Selim ile Osmanlı topraklarında yer edinmeye başlayan Eşarî fikhını esas alan İslam düşüncesine devrini de içermektedir. Bu devir ile Bektaşî dergâhlarına Nakşî şeyhler atanmıştır. Evlatlık vakıflarla soy esaslı yapı ile devredile gelen mülkler de Nakşîbendi tarikatına devredilmiştir. Devlet eli ile Nakşîbendilik, Osmanlı topraklarının kırsalına kadar yerleştirilmiştir. Bu devir, Alevî toplulukların ritüellerini mevcut şartlar bağlamında yeniden şekillendirmesine neden olmuştur. Bektaşî tebaanın bir kısmı kendine yakın gördüğü tarikatlar içinde gizlenmeyi tercih etmiştir. Alevî ve Bektaşî tebaanın güçlü olduğu bazı yerleşim birimlerinde ise Nakşî şeyhlerin mevcut topluma adapte olduğu ya da ikili erkân sistemine geçtikleri tespit edilmiştir. Nadir de olsa benzer süreci Rifaî şeyh tayin edilen Bursa Nilüfer ilçesine bağlı Badırğa köyü örneğinde söylemek mümkündür.

Kendilerini Alevî olarak adlandırılan bazı toplulukların inançsal silsile ve takip ettikleri erkân sistemi itibarı ile Alevî olarak adlandırmanın günümüz bağlamında muğlaklıklar yarattığı Eskişehir Emirdağ Karacalar köyü merkezli Kadiri topluluk örneklemeden söylenebilir.

Sonuç olarak Alevî toplulukları tanımlamada iki temel unsur olarak belirlediğimiz kurumsal yapı ve ritüel evreni topluluk üzerine yürütülecek çalışmalarda önem arz etmektedir. Bu iki yapıyı görmeden ve bağlam merkezli bakış açısı ile toplanan veriler olmadan yapılacak değerlendirmeler izaha muhtaç birçok soruyu beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, bu bakış açısı ile Alevî toplulukların siyasi ve sosyal şartlar ile hayatta kalmak için kurumsal yapısında ve ritüellerinde nasıl bir değişim, dönüşüm ve evrilmeye gittiği makale sınırlılıklarını dikkate alarak Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan'da gerçekleştirdiğimiz saha araştırmalarımızda tespit ettiğimiz örnekler bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKIN, Bülent. (2017). "Alevilikte 'Ocak': Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 17/2 Kış, 239-264.
- AKIN, Bülent. (2020). *Kızılbaş Oğuzlar ve Şab İsmail'in Anayurdu Diyarbakır*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- BAHARLU, İlgar. (2021). *Şab'ın Babçesinde Şab İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- BAHARLU, İlgar. (2022). "Safeviler'de Dönüşüm Sembolü Olarak Başkentler: Kazvin ve İsfahan." *Gaziantep University Journal of Science*, S. 2(3), 1720-1732.
- BARCAN, Ömer Lütfi. (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 305-353.
- Buyruk (İmam Cafer-İ Sadık Buyruğu)*. (1958). Haz. Sefer Aytekin. İstanbul: Maarif Yayınları.
- Buyruk İmam Cafer-İ Sadık Buyruğu*. (2013). Haz. Fuat Bozkurt. İstanbul: Kapı Yayınları
- ENGİN, Refik. (2005). "Nakşi Bektaşileri". *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I. Bildiriler-Müzakereler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 363-375.
- ERSAL, Mehmet. (2012) *Civelek Baba Hayatı, Şürleri ve Karuşar Bektaşiliği*. Ankara: Barış Kitap.
- ERSAL, Mehmet. (2012). "Şücaeddin Veli Ocağı: Balkan Aleviliğindeki Yeri Rolü ve Önemi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2012/63. 207-230.
- ERSAL, Mehmet. (2015a). "Balkanlar: Alevi mi, Bektaş mi?, Ocak mı Sürek mi?" *Balkanlarda Alevilik Bektaşilik* (Editör Mehmet ERSAL). Tekirdağ: Çorlu Belediyesi Yayınları
- ERSAL, Mehmet. (2015b). *Veli Baba Sultan Ocağı*. Köln/Almanya: Alevi-Bektaş Kültür Enstitüsü Yayınları.
- ERSAL, Mehmet. (2016). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi – Çubuk Havzası Örneği*. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERSAL, Mehmet. (2019). *Alevi Cem Zâkirliği*. Ankara: Barış Kitapevi.
- FAROQHİ, Suraiya. (2003). *Anadolu'da Bektaşilik*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- GÜLTEN, Sadullah. (2016). "Osmanlı Devleti'nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler." *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S.11, 27-41.
- KARAKAYA Stump, Ayfer. (2012). "Alevi Dede Ailelerine Ait Buyruk Mecmuaları". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua*: Osmanlı Edebiyatının Kırkbarın, haz. Hatice Aynur, vd. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 361-380.
- KAYAPINAR, Levent. (2012). "Osmanlı ve Bektaşilik", II. *Uluslararası Tarihîten Bugüne Alevilik Sempozyumu*, 23-24 Ekim 2010 Ankara. Ankara: Cem Vakfı Ankara Şubesi. 9-99
- Kitap.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat. (2004). "Ahmet Yesevi", *Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 421-430.

- MADEN, Fahri. (2020). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MELİKOFF, İrene. (1999). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- MELİKOFF, İrene. (2006). *Uyur İdik Uyardular Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları*. İstanbul: Demos Yayınları.
- MELİKOFF, İrene. (2007). *Kırkların Ceminde*. İstanbul: Demos Yayınları.
- NOYAN DEDEBABA, Bedri. (2010). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik C. 8*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- NOYAN DEDEBABA, Bedri. (2011). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik C. 9*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2002a). *Türk Sâfilîğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2002b) *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2010). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası Makaleler-İncelemeler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- SARI, Mehmet. (2010). *Hak Aşığı ve Halk Oğzunu Aşık Yoksul Derviş*. 1-2 Cilt. Ankara: Afyonkarahisar Valiliği Yayınları.
- SARITAŞ, Kamil. (2018). “Bacı Sultan’da (Zehra Şahbaz) Öze Dönüş”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9 (2018), 109-134.
- SARITAŞ, Kamil. (2020). “Ehl-i Beyt Yolu: Hak Halîli Dergâhı”. haz. A. Yılmaz Soyzer. *Uluslararası Hacı Bektaş Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 355-380. İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
- SARITAŞ, Kamil. (2022). “Hak Halîli Dergâhı’nın Bilgi Kaynakları.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 2022/102., 119-141.
- SOYYER, A. Yılmaz. (2005). *19. Yüzyılda Bektaşîlik*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- SÜMER, Faruk. (1999). *Safervî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*.Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TAŞĞIN, Ahmet. (2012). “Alevî Metinlerinin Anlaşılmasında Karşılaşılan Sorunlar: Aleviliğin Yeniden Zuhuru”. *II. Uluslararası Tarihîten Bugüne Alevilik Sempozyumu*, 23-24 Ekim 2010 Ankara. Ankara: Ankara: Cem Vakfı Ankara Şubesi. 237-253.
- ÜÇER, Cenksu. (2011). *Alevilikte Musâhiplik*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- YAMAN, Ali. (2004). *Alevilik’te Dedelik ve Ocaklar*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları.
- YAMAN, Ali. (2006). *Kızılbaş Alevî Ocakları*. Ankara: Elips Yayınları.
- YAMAN, Ali. (2011). “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Planı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2011/60. 17-43.
- YAMAN, Ali. (2012). “Geçmişten Günümüze Alevî Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.2012/63. 17-38.

KAYNAK KİŞİ DİZİNİ

- Ahmet Erol (1941), Sağlık Çorlu Tekirdağ, Ortaokul, Zakir
- Ahmet Karahüseyin (1928), Musacık Dimetoka Yunanistan, Okuma Yazma Bilmiyor, Talip
- Ahmet Kuzukıran (Kara Veli), (1938), Kargın, Çubuk, Ankara, İlkokul, Dede
- Ahmet Sargın (1938), Kurşunlu İnegöl Bursa, İlkokul, Baba

- Ali Ay (1947), Kurşunlu İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Ali Ay, (1960), Kurşunlu, İnegöl, Bursa, İlkokul, Rehber
Ali Berber (1939), Uluğbey Senirkent Isparta, İlkokul, Âşık
Ali Dedeoğlu (1941), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
Ali Doğan, (1927), Karaşar Beypazarı Ankara, İlkokul, Halife Baba
Ali Kahya (1952), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Talip
Ali Koç (1962), Karaören Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Talip
Ali Türkan (1938), Kurşunlu İnegöl Bursa, İlkokul, Rehber
Aysel Yıldız (1942), Şehitler İnegöl Bursa, Okuma Yazma Biliyor, Talip
Baki Bayraktar, (1930), Karaşar Beypazarı Ankara, Lise, Halife Baba
Baki Özdemiroğlu, (1963), Mart, Şabanözü, Çankırı, Lise, Dede
Beydilli Demirhan (1934), Hasan Dede Kırıkkale, Okuma Yazma Yok, Dede
Burhan Dereli (1970), Haskova, Bulgaristan, Lise, Âşık
Cafer Güngör (1943), Karaşar Beypazarı Ankara, İlkokul, Talip
Dağıstan Demirhan (1938), Hasan Dede Kırıkkale, İlkokul, Dede
Durdu Taşkın (1946), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Ercan Sargın (1971), Kurşunlu İnegöl Bursa, Ortaokul, Talip
Erdal Uysal (1970), Badırğa Bursa, İlkokul, Talip
Fatma Bayraktar (1923), Karaşar Beypazarı Ankara, Okuma Yazma Yok, Anabacı
Figen Şengül (1972), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Gülizar Kocaman (1944), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Gülsüm Sargın (1944), Kurşunlu İnegöl Bursa, Okuma yazma bilmiyor, Anabacı
Gülsüm Sargın (1969), Kurşunlu İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Hakkı Saygı, (1931), Zeytinburnu İstanbul (Silistre Kolabina), Ün. Terk, Baba
Halil Dedeoğlu (1937), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
Halil Doğanoglu (1930), Dağkalfat Çubuk Ankara, İlkokul, Aşık
Halil İbrahim Eroğlu (1930), Senirkent Isparta, İlkokul, Talip
Halil Özdamar, (1916), Uluğbey Senirkent Isparta, İlkokul, Mürşid
Halil Özdemiroğlu (1931), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
Hanife Şenol (1945), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Hasan Ali Uzun, (1976), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, Üniversite, Zâkir
Hasan Ateş (1945), Doğançay Bayraklı İzmir, İlkokul, Rehber
Hasan Dedeoğlu (1929), Mart Şabanözü Çankırı, İlkokul, Dede
Hasan Erdoğan (1949), Karaşar Beypazarı Ankara, Üniversite, Baba
Hasan Karahüseyin (1962), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Rehber
Haşim Demirhan, (1950), Hasan Dede, Kırıkkale, Lise, Dede
Hatice Sargın (1944), Kurşunlu İnegöl Bursa, Okuma Yazma Yok, Talip
Haydar Akçakoca (1953), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Dede
Hayrettin Demirtaş (1941), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, Ortaokul, Dede

- Hüseyin Delimolla (1941), Babalar Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Talip
Hüseyin Delimolla (1953), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Zakir
Hüseyin Mollahüseyin (1942), Babalar Dimetoka Yunanistan, İlkokul, Zakir
İbrahim Yakar, (1930), Silistre, Bulgaristan, İlkokul, Baba
İbrahim Yapar (1930), Silistre Romanya, İlkokul, Baba
Mehmet Delibekir (1938), Ruşenler Dimetoka Yunanistan, Okuma Yazma bilmiyor, Talip
Mehmet Demirtaş (1958), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, Yüksek okul, Dede
Mehmet Er (1945), Uluğbey Senirkent Isparta, Lise, Dede
Mehmet Kopçalı (1935), Çiflik Kırçali Bulgaristan, İlkokul, Baba
Memduha Karaca (1956), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Merdan Öztürk, (1945), Merkez Çorlu Tekirdağ, Üniversite, Talip
Muharrem Tezol, (1944), Çeşmeli Çorlu Tekirdağ, Lise, Baba
Muharrem Topaloğlu (1947), Hayrabolu Tekirdağ, Yüksekokul, Baba
Mustafa Ali Mustafa (1956), Mestanlı Kırçali Bulgaristan, Ortaokul, Talip
Mustafa Özer, (1952), Seyitgazi, Eskişehir, İlkokul, Dede
Mustafa Yıldız (1939), Çalçakırlar Çal Denizli, İlkokul, Baba(Babagan)
Münevver Şengün (1935), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Naci Yıldız (1956), Çalçakırlar Çal Denizli, İlkokul, Baba(Babagan)
Nazik Hatice Akçakoca (1933), Şehitler İnegöl Bursa, Okuma yazma bilmiyor, Anabacı
Nazik Hatice Koca, Şehitler, İnegöl, Bursa, Okuma yazma bilmiyor, Anabacı
Nazmiye Karagöz (1933), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Necibe Dilek (1932), Şehitler İnegöl Bursa, Okuma Yazma Yok, Talip
Nevibe Dilek (1932), Şehitler İnegöl Bursa, Okuma yazma bilmiyor, Talip
Nevruz (Taci) Akpınar (1948), Çalçakırlar Çal Denizli, İlkokul, Halife Baba (Babagan)
Nevzat Demirtaş, (1933), Arslanbeyli Seyitgazi Eskişehir, İlkokul, Dede
Nezir Erdil (1931), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Âşık
Nilüfer Türkan (1941), Kurşunlu İnegöl Bursa, Okuma yazma bilmiyor, Talip
Pembe (Şerife) Hazer, (1944), Şehitler, İnegöl, Bursa, İlkokul, Talip
Sadullah Yenidoğan (1931), Kırcaali Bulgaristan, İlkokul, Baba
Sultan Erdil (1950), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Süheyla Karacaoğlu (1925), Şehitler İnegöl Bursa, Okuma Yazma Yok, Talip
Şerife (Pembe) Hazer (1944), Şehitler İnegöl Bursa, İlkokul, Talip
Veli Horasanlı (1949), Sağlık Çorlu Tekirdağ, Lise, Dede
Veli Topaloğlu, (1949), Hayrabolu, Tekirdağ, İlkokul, Âşık
Yusuf Yıldız (1934), Çalçakırlar Çal Denizli, İlkokul, Halife Baba